

Monografie/edice o dějinách/vývoji textologie

Michal Kosák – Jiří Flaišman: *Podoby textologie*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010. 381 stran.

Michal Kosák a Jiří Flaišman jsou v současnosti na poli české textologie postavami nepřehlédnutelnými. Výraznou měrou se podíleli na obnovení textologického oddělení Ústavu pro českou literaturu (J. Flaišman je vedoucím tohoto oddělení), založili tradici každoročních podzimních textologických kolokvií a vytvořili ambiciózní projekt tzv. kritické hybridní edice. Soustavně se věnují rovněž „metatextologii“: v roce 2006 připravili reedici základní textologické příručky *Editor a text*, k níž přistoupili jako k historickému prameni, ač nezanedbatelná část editorské veřejnosti očekávala spíše její aktualizaci; v roce 2009 založili edici *Varianty*, v níž publikovali soubory textologických studií Miroslava Červenky a nejnověji i Alexandra Sticha (v redakční péči Michala Charypara). A právě v edici *Varianty* jako její druhý svazek vyšel i jejich vlastní příspěvek k historiografii oboru.

Publikace je nazvána *Podoby textologie*, spíše než „podoby“ však představuje kapitoly z historie textologie, pokrývající tři pro rozvoj oboru klíčová období: přelom 19. a 20. století se „soubojem“ edičních řad Laichtrovy a Kočího, čtyřicátá léta (od anket týkajících se jazykových úprav starších textů po počátky standardizace a koncentrace ediční práce) a počátek let šedesátých (debata o *Slezských písničkách*). Ze základních problémových okruhů textologické a ediční práce jde v prvních dvou obdobích zejména o jazykovou přípravu textu a v posledním o volbu výchozího textu; koncipování a pořádání svazku či knihovny a obsah i forma kritického aparátu zůstávají v interpretovaných diskusích poněkud stranou pozornosti. Materiálem, nad nímž se tehdy vedly spory, byla novočeská beletrie; upozaděna tak zůstává staročeská a středněčeská literatura, téměř se neuvažuje o literárních dokumentech. Sledované diskuse a polemiky ponechávají stranou také edice určené dětským čtenářům.

Vedle stostránkové autorské interpretační studie obsahuje druhý svazek edice *Varianty* také přílohu, o více než dvě třetiny delší, a rozsáhlé pečlivé komentáře k ní. (Mimoto v knize najdeme ještě stručnou ediční poznámku, kratičké anglické resumé a jmenný rejstřík.) Autoři v obou stěžejních částech knihy podstatně rozšířili práci nastoupenou už svým vydáním *Editora a textu*: to obsahovalo doslov, v němž byl vznik příručky nahlížen v dobových souvislostech. Návaznost obou publikací je tak očividná, že by vlastně bylo trefnější hodnotit *Podoby textologie* ne jako monografii s komentovanou přílohou, nýbrž spíše jako edici

s rozsáhlým úvodem. Nahlédněme tedy ponejprv do druhé půle svazku a podívejme se, co je tu z textologických diskusí, jež utvářely historii disciplíny, otištěno.

První oddíl otvírá programová stať Jana Jakubce *Organizujme práci na prospěch novočeské literatury* (1899) a na ni navazující analytická úvaha téhož autora *Sebrané spisy a nová vydání* (1901). Následuje zcela konkrétní polemika: jednak Flajšhansovo kritické zhodnocení Vlčkovy máchovské edice z Laichtrovy ediční řady a její srovnání se Šťastného edicí z konkurenční Kočího Knihovny, jednak rozsáhlá dotčená odpověď Vlčkova (1906). Z téhož roku pochází i závěrečný text oddílu, představující teoretický vrchol daného období: Jakubcova souhrnná kritika *Nová vydání starších spisovatelů českých*.

Druhý oddíl se začíná krátkou úvahou Emila Vachka *Měnit? Neměnit?*, obhajující jazykové úpravy v Tylově *Rozině Ruthardově*. Následuje anketa *Upravovat staré texty?*, v níž se k otázce vyslovili čtyři spisovatelé, tři literární vědci a lingvista Fr. Trávníček. Jeho odpověď byla nejstručnější a Trávníček záhy – i v reakci na odpovědi spisovatelů – pocítil nutnost vyjádřit se k tématu znovu. Jeho článek z Lidových novin z prosince 1939 *Starší díla v novém rouše?* tematizuje rozdíl v odpovědích spisovatelů a „profesorů“, vysvětluje „profesorské“ stanovisko a ve své pokorné dikci je myslím vrcholem tohoto oddílu: „Nás zajímá též vývoj jazyka, jeho vzestup, zápas o výraz (...). Víme dobře, co je v něm uloženo práce, lásky a umu, s jakými potížemi se rodil a vyvíjel náš novočeský spisovný jazyk. (...) Chceme poznati starší údobí naší slovesnosti nejen po stránce obsahové, myšlenkové, citové, nýbrž i jazykové, neboť ta je odleskem ostatních stránek, podstatnou složkou každého literárního díla.“ (s. 193–194) Dále je v knize přetištěn úryvek předmluvy I. Olbrachta k upraveným *Blouznivcům našich hor*, rozsáhlejší, avšak v podstatě totožný s Olbrachtovou anketní odpovědí, a krátký text J. Reye, rozdělující autory 19. století na neupravovatelné, upravovatelné a jazykovou úpravu potřebující. Z diskuse počátkem 40. let je otištěna ještě *Anketa o úpravě starších a starých textů české literatury* z měsíčníku Panorama (11 odpovědí spisovatelů, filologů i praktických editorů) a Polákova souhrnná kritika edice *Národní klenotnice*. Zbytek oddílu tvoří texty z let 1946–1948: kratičké úvahy A. Hrubého (*Vydání kritická, nebo nekritická?*) a K. Janského (*Jak vydávat klasiky?*), dále *Kritické a ediční zásady pro vydávání novočeských autorů*, sestavené akademickou komisí roku 1947, organizační poznámka K. Poláka *K vydávání klasiků české literatury* a kritika F. Vodičky *Nové svazky Národní klenotnice*.

Konečně třetí oddíl přináší texty z let 1960–1963 týkající se vydávání *Slezských písní*. Na rozdíl od předchozích oddílů jde o texty tehdy nepublikované, většinou o strojopisy připravené pro vystoupení na bezručovských konferencích; autoři/editoři recenzované knihy je podrobně edičně komentují a v případě tzv. *Gruňského návrhu* připojují i různocnění.

Autory textů jsou Oldřich Králík (čtyř, v jednom případě spolu s Viktorem Fickem), Miroslav Červenka (dvou) a Břetislav Štorek (jednoho).

Proč vlastně M. Kosák a J. Flaišman takovou antologií textů z dějin textologie vydali? Ovšemže zčásti s tím (záslužným) účelem, aby byly literárněvědné a editorské veřejnosti snadno dostupné významné dobové prameny včetně textů doposud nevydaných. Avšak nepochybně i proto, aby tomuto publiku předložili svou vlastní interpretaci historie oboru.

Autor této recenze je editor a lingvista. V české lingvistice se v posledních letech rozvíjí diskuse o uchopení dějin oboru i jeho předmětu. Vyvolal ji Ondřej Koupil rozlišením *vývoje a dějin* (češtiny) (srov. „Cesty k dějinám češtiny“; *Listy filologické* 2007, č. 1–2, s. 144–147). V české lingvohistoriografii je etablován přístup „vývojový“, teleologický, nahlížející minulost z perspektivy současné spisovné češtiny a upozadující jevy diskontinuitní a heterogenní. Tento přístup je podle Koupila třeba doplnit (nikoli nahradit) přístupem „dějinným“, který by nehledal argumenty, nýbrž fakta, nesoudil ani neoslavoval, neaktualizoval ani nezamlčoval a který by bral v úvahu široké souvislosti, v první řadě literární. Způsobům, jak psát dějiny české (nejmňe bohemistické) jazykovědy, bylo pak v roce 2010 věnováno zvláštní dvojčíslo *Naší řeči*.

Recenzovaná kniha se pokouší učinit v oblasti dějin české textologie něco takového, po čem volá Koupil v oblasti dějin češtiny. Shledává, že dosavadní pojednání o historii oboru (v obou základních textologických příručkách takové kapitoly byly, v *Editorovi a textu* z pera F. Vodičky a J. Víškové, v *Textologii – teorii a ediční praxi* od S. Mazáčové) prezentují vývoj disciplíny jako jednosměrný kontinuální pohyb bez rozporných momentů, a to „s implicitním cílem legitimovat současný stav minulostí oboru“ (s. 11). S tímto popisem „pokroku“ polemizuje a nabízí interpretaci odlišnou. Vystává přitom otázka, do jaké míry je tato odlišná interpretace „dějinami“ oboru, respektive kapitolami z nich, a do jaké míry je alternativním „vývojem“, historicky ospravedlňujícím současný stav. Současný stav disciplíny je totiž podstatně odlišný od stavu standardizovanosti a relativní jednoty, který panoval v době, kdy své historické přehledy psali F. Vodička, J. Víšková a S. Mazáčová. Autoři recenzované publikace jej označují jako stav „rozvolnění ediční práce, pokud jde o volbu výchozího textu, jazykovou přípravu, v oblasti pravopisné aktualizace o fakticky neexistující vymezení jazykově identických typů edic čtenářských a vědeckých“ (s. 12) a výslovně jej oceňují. Není proto divu, že v dějinách oboru akcentují „mnohohlasí různých edičních přístupů a koncepcí“ (s. 13, táž formulace je i na záložce) a jeho „inspirativnost (...) i pro dnešní ediční praxi“ (tamtéž).

První kapitola výkladu je koncipována šířeji než první oddíl přílohy: začíná se v druhé polovině 80. let 19. století puristickým edičním přístupem Fr. Bačkovského, ale za dynamizující považují autoři skutečně až zásadní vystoupení Jaroslava Vlčka a zejména Jana Jakubce, související s kulturním programem Masarykovým. Sledují jednotlivé svazky jejich Českých spisovatelů XIX. století, vydávaných u Laichtra, a konkurenční Kočího Knihovny českých klasiků-beletristů i jejich kritický ohlas a zvláště se soustřeďují na spor okolo souběžných edic máchovských. O něco menší pozornost věnují pak i Novočeské knihovně. Ukazují, jak se u Vlčka a Jakubce formuje ediční metoda spočívající v transkripci textu do současné pravopisné normy, v opravě koruptel a v zachování všech jazykových (tj. slyšitelných) jevů výchozího textu. Pro tyto dva průkopníky moderní literární historie je po éře, v níž vydávání starších textů ovládali purizující jazykovědci, základní ediční podobou díla čtenářská edice; edice vědecká/dokumentární je odsunuta do pozadí a jejím ideálem se stává reprint výchozího textu. Snaha reinterpretovat historii české textologie je v první kapitole patrná nejen z řady dílčích hodnocení, ale i ze závěrečného shrnutí. Čtenáři, který sledoval autorské výklady a třeba i souběžně četl prameny otištěné v příloze, se jeví poslední odstavec kapitoly překvapivý a vyústění výkladu násilné, takřka paradoxní. Namísto očekávaného vyzdvižení Jana Jakubce jako zakladatelské osobnosti moderní české textologie jak v příkladně pečlivé praxi, tak v teorii (připomeňme, že Jakubec je autorem tří z pěti textů otištěných v prvním oddíle přílohy) se dočte o vytváření základů pro „diferencovaný vydavatelský přístup“ (s. 50).

I druhé kapitole dominuje téma máchovských edic. Na přelomu 30. a 40. let vydali nejprve B. Beneš Buchlovan a poté J. Karásek ze Lvovic výrazně jazykově upravené edice *Máje*. V téže době modernizoval Tylovu *Rozinu Ruthardovu* Emil Vachek a dílo svého otce A. Staška *Blouznivci našich hor* Ivan Olbracht. Není divu, že právě jazykovým úpravám a přepracováním starších děl se věnovaly na konci roku 1939 a na jaře 1941 ankety v časopisech *Hovory o knihách* a *Panorama*. Analýza anketních odpovědí je v kapitole spojena s představením poválečné situace včetně formulace *Kritických a edičních zásad pro vydávání novočeských autorů* na půdě ČAVU v roce 1947, signalizující přechod ediční práce do organizované, centralizované podoby. Ve sledovaném období je zčásti nahrazena pojmová dvojice čtenářská vs. vědecká edice domněle neslučitelným protikladem kritické vydání vs. popularizace. Ukazuje se zde, jak se v polemice s požadavky slovesných umělců modernizovat jazyk starších děl formuje v textologické obci tendence postavit ediční práci na jednotný odborný základ. Na s. 72 jsou výstižně shrnuty výsledky anket o úpravě starších textů: „Vydavatel kritického vydání dle těchto anketních odpovědí volí většinou za výchozí

text vydání poslední ruky (Polák), vesměs emenduje porušení a upravuje ortografickou rovinu textu ve směru současné pravopisné normy, přičemž šetří veškeré dobově příznakové i individuální jazykové charakteristiky autora (Grund, Havránek) a doplňuje edici kritickým aparátem (Polák). Pro populární vydání se tu připouští větší míra zásahů do dobově konvenčních vrstev (...).“ Až na poslední bod, který představuje ve vztahu k přístupům přelomu století nové téma, je podle našeho názoru namístě číst tyto výsledky jako důkaz toho, že Jakubcův ediční model v intenzívních diskusích z přelomu 30. a 40. let obstál. Avšak závěrečné autorské hodnocení skutečnosti, že volání po odborné standardizaci ediční práce bylo ve změněných společenských a politických podmínkách po roce 1948 vyslyšeno (a to ve směru naznačeném právě už Jakubcem), je zcela jiné – a opět vypjaté: „čtenářské vydání bylo znehybněno“ a ediční praxe „ztratila (...) mnoho ze své vnitřní hybnosti“ (s. 78).

Zatímco v prvních dvou klíčových obdobích šlo hlavně o hledání vhodné míry a vhodného typu editorských zásahů do textu, v období probíraném ve třetí kapitole jsou centrálním problémem kritéria volby výchozího textu. Pražská strana sporu (tzv. Skřečková škola) tu prosazovala obecnou aplikovatelnost takových kritérií, a tedy snížení jejich subjektivity a s tím související srovnatelnost edic (s. 96–97); a zároveň brala v potaz historickou identitu díla a jeho podobu v literární tradici – příznačný je citát F. Vodičky otištěný na s. 99–100: „Historická identita se musí týkat všech těch stránek textu, které mají pro zvukový a sémantický charakter daného díla (tj. jeho částí a celku) základní důležitost.“ Druhé straně sporu (zejména Oldřichu Králíkovi) šlo o nalezení textu umělecky nejpůsobivějšího. A právě při sledování výkladů o těchto sporech se nenápadně vynořuje jedna z otázek pro ediční práci klíčových, totiž otázka po povaze disciplíny. Nepřímo je však tato otázka obsažena už ve stručném úvodním slově. Na s. 10 je nedistancovaně citován Mojmír Otruba, podle nějž je textologie „disciplínou technologickou“; kdežto na s. 13 se snahy o kanonizaci textu odmítají pomocí analogie ediční práce s prací literárněkritickou. Obávám se, že jde o pojetí neslučitelná a že je třeba mezi nimi volit.

Autor této recenze nezastírá, že zejména v otázkách jazykové přípravy textu zastává pojetí technologické a jeho prizmatem čte i recenzovanou publikaci. V technologických postupech není standardizace jakýmsi neblahým dědictvím nedemokratických společenských podmínek, nýbrž pravidlem, logickým vyústěním. A neplatí tu rovnice stabilizovaný a v zásadě jednotný rovná se mrtvý.

Domnívám se, že z historie textologie a ediční práce, tak jak vysvítá i v recenzované publikaci, je patrné, že už od počátku 20. století se některé ediční přístupy ukazovaly jako nosnější a odborně oprávněnější než jiné. Jednotný princip ediční práce, prosazený

v souvislosti s centrálním a plánovitým řízením společenského života a jeho institucí, nebyl většinou editorské obce oktrojován, nýbrž byl přirozeným výsledkem vývoje disciplíny. Např. puristické a jazykově nivelizující zásahy do textů byly (ovšem mimo „pospisovňující“ školní edice) odsunuty mimo oblast seriózní ediční práce, tak jako byl v jazykovědě odsunut na okraj purismus sám; ustálila se, zpřesnila a konkrétními podrobnostmi „nabobtnala“ editorská pravidla pro zacházení s pravopisnými a hláskovými jevy, tak jako se ustálil sám pravopis, tak jak postupně nabyly šíře a detailnosti jeho kodifikace a jak lingvistika i jazyková osvěta směřovaly k odlišení jevů grafických od jevů hláskoslovných a morfologických. Diplomatically věrné edice dlouhodobě, bez pokynů shora, zmizely z centra pozornosti editorů; adaptace většina odborné obce odmítla považovat za edice; vydání poslední ruky se ustálilo jako nejobvyklejší, bezpříznaková možnost volby výchozího textu; atp. Tím vším se relativně samovolně a svobodně vytvořila *norma*, kterou teorie a praxe Skřečkovy školy už jen zpřesnila a kodifikovala. Ediční řešení ve Skřečkově duchu byla v pravém slova smyslu noremní: v sociální praxi se prosadila, editoři se jimi většinou řídili a čtenáři se naučili je očekávat. V tom je podstata normy jakožto intersubjektivně existujícího obsahu vědomí regulujícího chování i očekávání aktérů sociálních (komunikačních) procesů (srov. V. Dovalil: „Nad Dolníkovou Teórií spisovného jazyka o konceptuálních a metodologických problémech ve výzkumu jazykových norem a spisovné variety“; *Slovo a slovesnost*, v tisku). Noremnost tu neznámá, že není možné zvolit řešení jiné, nýbrž že je nutné mít pro takové jiné řešení zvláštní důvod. Odchylka od normy je jistě možná, a může být i přijatelná, je-li funkční; je jen třeba přiznat si, že to je odchylka od normy. Normy nejsou prostředkem ztročení a nositelkami nivelizace, nýbrž zdrojem žádoucí stability a jistoty a příznakem kulturní (přesněji, žel však patetičtější řečeno civilizační) úrovně.

Editor-technolog, mající normy v úctě a vedený přesvědčením, že čtenářské vydání je službou čtenáři, textu, jeho autoru a národní kultuře, neodsuzuje normovanost jeho přípravy jako „znehynění“, neboť v ní vidí odstranění nefunkčního chaosu, pomocnou ruku podávanou čtenáři na jeho cestě za dílem.

A naopak: takový editor je dalek toho, aby např. vyzdvihoval „pietní přístup“ editora k textu (včetně jeho grafické složky) jako výraz „morální motivace“ – snahy nebýt „spolutvůrcem vydávaného díla“ (s. 35). Zaprvé lze morálně motivovat i přístupy zásadně odlišné, včetně např. výrazné jazykové modernizace textu (snahou napomoci autorovu setrvání v literárním povědomí), nemluvě o tom, že morálně se lze volbou edičního přístupu vztahovat nejen k autorovi/dílu, ale třeba i ke čtenářům. A zadruhé vidí v pietním přístupu, tj. v respektování starých pravopisných jevů, kladení překážek mezi text a čtenáře; zbytečných překážek, neboť

„(...) grafické jevy, které pro zvukovou vrstvu díla nemají důsledků, (...) nemohou být umělecky úkonné, protože v pravém slova smyslu jazykově neexistují“ (M. Červenka: „Dvě otázky a dvě teze k textologické diskusi“; *ČL* 1998, č. 4, s. 439–443).

Míjení editora-technologa s interpretací textologických dějin jako „podnětného mnohohlasí“ se totiž ještě zvýrazní, když má za to, že standardizace, jíž bylo v určité fázi vývoje oboru dosaženo, *byla i po obsahové stránce v zásadě správná*.

Recenze vznikla v rámci řešení projektu GA ČR č. 406/12/0691 *Korespondence Karla Havlíčka*.

Robert Adam